

Tomislav Janović

CITIRANJE, PARAFRAZIRANJE I UPUĆIVANJE NA
IZVORE U AKADEMSKIM RADOVIMA

MANUALIA (mrežno izdanje)

Sv. 12

© Tomislav Janović, 2013.

Nakladnik:

Hrvatski studiji Sveučilišta u Zagrebu
Borongajska cesta 83d, Zagreb

Za nakladnika:

Prof . dr. sc. Josip Talanga

Izvršni urednik:

Branko Ivanda

ISBN 978-953-7823-31-3

Temeljem odluke Povjerenstva za izdavačku djelatnost Hrvatskih studija objavljivanje skripte odobrilo je Znanstveno-nastavno vijeće Hrvatskih studija 9. studenoga 2013. U skladu s člankom 22. Pravilnika o izdavačkoj djelatnosti Hrvatskih studija pribavljene su dvije pozitivne recenzije.

Tomislav Janović

CITIRANJE, PARAFRAZIRANJE I
UPUĆIVANJE NA IZVORE
U AKADEMSKIM RADOVIMA

Skripta

HRVATSKI STUDIJI SVEUČILIŠTA U ZAGREBU
Zagreb, 2013.

Sadržaj

0. Uvodne napomene.....	6
1. Osnovni pojmovi.....	7
2. Izravno navođenje (citiranje).....	8
3. Neizravno navođenje (parafraziranje)	12
4. Navođenje bibliografskih i drugih izvora.....	16
5. Dopunska literatura	34

0. Uvodne napomene

Izravno i neizravno navođenje (citiranje), upućivanje (referiranje) na izvore te pisanje bibliografije (literature) standardni su postupci bez kojih je nezamislivo pisanje, čitanje i razumijevanje akademskih radova – od seminarskih i kvalifikacijskih do stručnih i znanstvenih. Stoga je za svakog člana akademske zajednice važno da što brže i što uspješnije ovlada tim vještinama.

Kada je riječ o citiranju i parafraziranju, dva su ključna zahtjeva koja se postavljaju pred pisca akademskog rada: da vjerodostojno prenese sadržaj koji citira ili parafrazira i da na što jasniji način uputi čitatelja na izvore s kojih je te sadržaje preuzeo.

Nažalost, u akademskom svijetu još uvijek ne postoji jedinstveni način upućivanja na izvore odnosno njihova bilježenja. Ipak, u posljednja dva desetljeća kao najrašireniji način nametnuo se tzv. Harvardski bibliografski stil (*Harvard Bibliographic Style*). Osnovu te metode čini postupak umetanja upute na bibliografski izvor *u sam tekst*, što je moguće bliže mjestu izravnog ili neizravnog navoda. Uputa na izvor služi kao *poveznica s cjelovitim bibliografskim zapisom* koji se navodi u popisu izvora na kraju teksta. Ova se metoda pokazala jednostavnijom i praktičnijom od alternativnih metoda upućivanja na izvore. Ono što je zajedničko većini tih alternativnih, danas uglavnom napuštenih metoda je navođenje bibliografske upute (reference) u bilješci na kraju stranice («fusnoti») ili na kraju teksta.

*Ovaj nastavni materijal temelji se na Harvardskom sustavu referiranja i bilježenja bibliografskih izvora. Pritom valja napomenuti da ni taj sustav nije potpuno ujednačen, što znači da postoje njegove različite inačice (varijacije), ovisno o instituciji odnosno autoru/-ici koji ga primjenjuju. Detaljni podaci o Harvardskom bibliografskom sustavu mogu se pronaći na nekoj od mnogobrojnih internetskih stranica na kojima su navedena i podrobna razrađena pravila tog sustava ili koje se bave bibliografskim normama općenito.*¹

Naputci koji slijede sastoje se od definicije osnovnih pojmova, naputaka za izravno navođenje (citiranje), naputaka za neizravno navođenje (parafraziranje) te naputaka za sastavljanje popisa korištenih izvora, tj. za pisanje bibliografskih jedinica. Svi postupci, pravila i preporuke ilustrirani su [primjerima](#) koji se bojom razlikuju od ostatka teksta.

¹ Vidi zadnju stranicu ovog nastavnog materijala.

1. Osnovni pojmovi

Informacijski sadržaj: informacije utjelovljene u bilo kojem fizičkom sustavu – od najjednostavnijeg (kao što je zraka svjetlosti) do najsloženijeg (kao što je Internet ili ljudski mozak).

Medij: bilo koji fizički sustav koji služi za pohranu, preuzimanje i prijenos (reprodukciju) informacijskih sadržaja.

Informacijski izvor (skraćeno: *izvor*): medij s kojega je moguće preuzeti neki informacijski sadržaj.

Tekst: informacijski sadržaj, izražen na nekom jeziku (prirodnom ili umjetnom) i pohranjen na nekom trajnijem mediju (tiskanom, elektromagnetskom, elektroničkom itd.), koji čini prostorno-vremensku i značenjsku cjelinu.

Zaštićen informacijski sadržaj: ideja, otkriće, hipoteza, objašnjenje, argument, dokaz, teorija, interpretacija, metoda, umjetničko djelo ili bilo koje drugo *izvorno postignuće* znanstvene, umjetničke i općenito intelektualne djelatnosti čije preuzimanje ili reprodukcija, bilo u obliku teksta ili na neki drugi način, povlači za sobom dvostruku obvezu (koja je često i pravno regulirana): (a) obvezu *vjernosti izvoru* s kojega je sadržaj preuzet i (b) obvezu *upućivanja* (*referiranja*) na taj izvor – osim ako je riječ o općepoznatom postignuću.

Bibliografski izvor: knjiga, časopis, novina, baza podataka, internetska stranica, muzejski katalog, radijska ili televizijska emisija, javno predavanje, privatni razgovor, natpis na zidu, i svaki drugi medij s kojega se u akademski rad može prenijeti neki tekst ili drugi zaštićen informacijski sadržaj.

Izravno navođenje ili citiranje: standardizirani postupak u akademskom pisanju kojim se u akademski rad u neizmijenjenom obliku prenosi tekstovni ili drugi informacijski zaštićen sadržaj, pri čemu se navodi *uputa* (*referenca*) na bibliografski izvor s kojega je taj sadržaj preuzet.

Neizravno navođenje (parafraziranje): standardizirani postupak u akademskom pisanju kojim se s nekog bibliografskog izvora neizravno (prepričavanjem, sažimanjem, tumačenjem i sl.) u akademski rad prenosi tekstovni ili drugi zaštićen informacijski sadržaj, pri čemu se (osim ako je riječ o općepoznatom sadržaju) navodi *uputa* (*referenca*) na taj izvor.

Uputa na izvor (referenca): bilješka u akademskom tekstu kojom se čitatelj upućuje na izvor s kojega je u akademski rad, bilo izravno (citiranjem) bilo neizravno (parafraziranjem), prenesen zaštićen informacijski sadržaj.

Bibliografska jedinica: bilješka u popisu izvora na kraju akademskog rada na koju upućuje uputa na izvor; sadrži sve relevantne podatke za identifikaciju bibliografskog izvora s kojega je u akademski rad, bilo izravno (citiranjem) bilo neizravno (parafraziranjem), prenesen zaštićen informacijski sadržaj.

2. Izravno navođenje (citiranje)

Izravno navođenje ili citiranje – umetanje drugog teksta² (tuđeg ili vlastitog) u matični tekst – jedan je od najvažnijih postupaka u akademskom pisanju. Tekst koji se umeće, a koji se naziva *navod* ili *citata*, mora biti *istaknut* kako bi se jasno razlikovao od matičnog teksta. Isticanje se postiže na dva načina: (a) stavljanjem citiranog teksta u *navodnike*³, ili (b) *izdvajanjem* citiranog teksta u zaseban odlomak, uvlačenjem tog odlomka prema desnom rubu stranice (u pravilu 1 do 2 cm u odnosu na matični tekst) te smanjivanjem proreda i veličine slovnog znaka (*fonta*). Prvi se postupak primjenjuje ako je citirani tekst kraći od *tri do pet redaka*. Ako je citirani tekst duži od tri do pet redaka primjenjuje se drugi postupak. *U oba se slučaja obvezno navodi uputa (referenca) na izvor citata.*

Uputa na izvor citata navodi se *u samom tekstu*, neposredno ispred ili neposredno iza citiranog teksta, ovisno o samom citatu, ali i o okolnom tekstu (*kontekstu*) u koji se citat mora uklopiti – dakle, ovisno o tome gdje je autoru matičnog teksta najprikladnije spomenuti ime i prezime citiranog autora. Uputa na izvor sadrži tri elementa: (a) prezime citiranog autora ili citirane autorice odnosno prezimena citiranih autora ili autorica⁴, zatim (b) *godinu izdanja, nastanka ili preuzimanja* teksta⁵, te (c) *broj stranice ili stranica*⁶ s koje (ili s kojih) je citat preuzet (ako je riječ o tiskanom izvoru). Element (a) i (b) su odvojeni zagradom ili zarezom, a elementi (b) i (c) dvotočkom. Budući da se prezime (a često i ime) citiranog autora tipično navodi u tekstu koji prethodi citatu, godina izdanja (objave) i broj stranice se navode *u zagradi uz njegovo prezime*. Ponekad se, ovisno o kontekstu i vrsti citata, sva tri navedena elementa navode u zagradi.⁷

Iznimno, ako smo *naslov* citiranog izvora (npr. knjige ili članka) spomenuli *u samom tekstu*, u uputi na izvor izostavit ćemo godinu objave tog izvora (jer će čitatelj u popisu izvora po samom naslovu lako pronaći dotični izvor). U tom

² Osim tekstovnog sadržaja moguće je u vlastiti tekst prenijeti i druge vrste sadržaja, npr. grafički ili slikovni. Stoga se izraz »citiranje« u širem smislu odnosi i na preuzimanje netekstovnih sadržaja. Iako se ovaj nastavni materijal u prvom redu bavi citiranjem i parafraziranjem dijelova tuđeg ili vlastitog *teksta*, valja naglasiti da temeljno pravilo koje vrijedi za preuzimanje tekstovnih vrijedi i za preuzimanje netekstovnih sadržaja. To je *pravilo pozivanja na izvor* s kojega je neki sadržaj preuzet. Detaljne upute za primjenu tog pravila dane su u nastavku, a čitatelj će među tim uputama lako prepoznati one koje se mogu primijeniti i na preuzimanje netekstovnih sadržaja.

³ U slučaju da se i unutar samog citiranog teksta pojavljuju navodnici, ti navodnici trebaju biti drugačiji od navodnika koji označavaju citat.

⁴ U daljnjem tekstu izraz »autor« upotrebljava se tako kao da se odnosi na oba roda (muški i ženski) i na oba broja (jedininu i množinu). Dakle, riječ »autor« treba čitati kao da piše »autor ili autorica odnosno autori ili autorice«.

⁵ Za neobjavljene ili nepozdane izvore (npr. neobjavljeni tekst, bilješke s predavanja, natpis na zidu, power-point-prezentaciju, tekst pronađen na internetu bez datuma nastanka i sl.) navodi se godina nastanka ili, ako je taj podatak nedostupan, godina preuzimanja teksta s izvora. Bibliografska jedinica koja odgovara uputi na izvor (a koja se navodi na kraju akademskog rada) u pravilu sadrži precizniju vremensku oznaku, tj. datum nastanka ili preuzimanja teksta s izvora.

⁶ U daljnjem tekstu izraz »broj stranice« upotrebljava se tako kao da se odnosi i na jedninu i na množinu, tj. kao da piše „broj stranice ili brojevi stranica«.

⁷ U drugim bibliografskim sustavima (npr. u tzv. Oxfordskom sustavu) ti se elementi navode u podrubnoj bilješci (»fusnoti«) koja se umeće na dno stranice ili na kraj teksta. Iako je u Hrvatskoj još razmjerno rasprostranjena (osobito u humanističkim disciplinama), ta metoda u svijetu ima sve manje poklonika.

slučaju ćemo u uputi na izvor, koju umećemo neposredno iza spomenutog naslova, navesti samo kraticu »str.« i broj stranice. Naravno, ako se citira tekstovni izvor koji nema stranice (tipično: internetski izvor), u uputi na izvor izostat će i broj stranice.

U slučaju da se citira prijevod nekog djela, osobito ako je riječ o klasičnom djelu svjetske znanosti ili kulture, uputa na izvor sadrži *obje godine*: i godinu prvog izdanja izvornog djela i, *odvojeno kosom crtom*, godinu izdanja prijevoda. *Broj stranica se navodi prema izdanju prijevoda* (primjer: [Mill, 1859/1988: 233](#)).

U slučaju da je autor citiranog izvora *nepoznat*, u uputi na izvor se umjesto autora navodi *naslov izvora s godinom objave i brojem stranice*. (Godina objave se od naslova odvaja zarezom ili zagradom, a broj stranice od godine dvotočkom.)

U slučaju da se u akademskom tekstu citiraju dva teksta (ili više njih) *istog autora i iste godine objave* (što znači da su prva dva elementa upute na izvor identična), uputi se uz godinu objave dodaje malo slovo abecede, i to prema abecednom redu za svaki novocitirani tekst (npr. za prvocitirani tekst: [2006a](#), za drugocitirani tekst: [2006b](#), itd.).

U slučaju da se citira tekst dvoje ili troje autora, u uputi na izvor tog teksta navode se prezimena *svih autora*, i to redosljedom kojim su navedeni u izvoru. U slučaju da je riječ o tekstu više od troje autora, u uputi se navodi *samo prezime prvog autora* iza čega slijedi oznaka »**et al.**«⁸, dok se prezimena svih autora navode u odgovarajućoj bibliografskoj jedinici na kraju akademskog rada.

Svakoj pojedinoj uputi na izvor u tekstu, u opisu izvora na kraju teksta pridružuje se odgovarajuća bibliografska jedinica koja sadrži cjelovite podatke o izvoru. Naravno, ako se više puta pozivamo na isti izvor (navodimo više referenci na isti izvor), u literaturi za taj izvor navodimo *jednu* bibliografsku jedinicu.

U slučaju da se citirani tekst citira prema »nematičnom« izvoru, tj. ako se preuzima od autora koji nije autor dotičnog teksta (nego ga je i sam citirao, tj. preuzeo od nekog drugog autora), tada se u zagradama navode prezimena obaju autora: i prezime citiranog autora i prezime autora publikacije prema kojoj je tekst citiran, s time da se ispred prezimena potonjeg autora dodaje oznaka »**prema**« ili »**citirano prema**« s dvotočkom. (Iza prezimena, kao inače, slijedi godina objave i broj stranice.) Sukladno tome, u opisu korištenih izvora na kraju teksta navode se *dvije* bibliografske jedinice: jedna za publikaciju citiranog autora, a druga za publikaciju autora prema kojoj je tekst citiran. Slijede primjeri.

Primjer 1: označavanje citata navodnicima

Prema Dennettovom (1991: 207) shvaćanju, »sam je ljudski um artefakt koji nastaje kada memi preustroje ljudski mozak kako bi od njega učinili bolje stanište za meme«.

⁸ Skraćenica za »et alia«, što na latinskom znači »i drugi«.

Primjer 2: označavanje citata izdvajanjem u zaseban odlomak

Veća privlačnost gradskih životnih navika i ideja (gradskih »mema«) od onih seoskih može se ovako objasniti:

Kada gradski ljudi odu na selo, zbog manje gustoće naseljenosti oni sreću manje seoskih ljudi, te preuzimaju manje ruralnih mema zato što ih manje i postoji; no kada seoski ljudi odu u grad, oni susreću mnogo gradskih ljudi i mnogo novih ideja. Posljedica je memetički pritisak za životom u gradu. (Blackmore, 2005: 264)

Primjer 3: citiranje navodnicima prema nematičnoj publikaciji

Definicija etike koju daje Albert Schweitzer (1929.), švicarski liječnik i jedan od najvećih dobrotvora prošlog stoljeća, glasi: »Etika [...] se sastoji u tome da ja spoznajem nužnost [...] jednakog strahopoštovanja pred svakom voljom za životom kao i pred svojom vlastitom. Time već imam potrebno temeljno načelo moralnosti. Dobro je održavati i njegovati život; *zlo* je uništavati i sprječavati život.« (prema: Singer, 2002: 212).

Citirani tekst ne mora biti kontinuirano (neprekinuto) citiran. Prema potrebi ga se može *prekidati*: bilo umetanjem jedne ili nekoliko riječi u citat (čak i unutar iste rečenice) bilo ispuštanjem dijelova citiranog teksta (jedne ili više riječi, čitave rečenice ili više njih). Umjesto ispuštenog dijela teksta umeću se *tri točke u uglatim zagradama*, a dijelovi vlastitog teksta koji smo radi pojašnjenja dodali citatu umeću se u uglate zagrade. Ispušteni tekst može se nalaziti na bilo kojem mjestu u citiranoj rečenici. Ako se nalazi na samom kraju rečenice, onda nakon tri točke u zagradama opet slijedi točka (za kraj rečenice).

U slučaju da se u citiranom tekstu želi istaknuti neka riječ ili više njih, ta se riječ odnosno te se riječi pišu *kurzivom* (*kosim slovima*), a na kraju citata se, iza godine i broja stranice, u zagradama dodaje napomena »**moje isticanje**« ili »**kurziv dodan**«, čime se čitatelju daje do znanja da istaknute dijelove citata nije istaknuo njihov autor, već autor koji ih je citirao. Slijede primjeri.

Primjer 4: isprekidani citat s umetanjem vlastitog teksta

Jedan od najvećih teoretičara biološke evolucije u 20. stoljeću, Ernst Mayr (1983a: 326), smatra da se istraživači koji »pokušava[ju] utvrditi je li [neko obilježje] proizvod prirodnog odabiranja ili slučaja [...] suočavaju s epistemološkom dvojmom.« Dvojba proizlazi iz činjenice što bi »[s]koro bilo koja promjena tijekom evolucije mogla biti proizvod slučaja«. »Može li se to ikada dokazati?«, pita se Mayr, te pokazuje da ne može. Ono što se, prema njemu, može pokazati je »kako bi posjedovanje [...] osobine moglo imati selekcijski povoljan učinak.«

Primjer 5: isprekidani citat s vlastitim isticanjem (dodavanjem kurziva)

Navedimo još jedan citat koji je po mišljenju mnogih povjesničara znanosti najbliži principu inercije:

Salviati: Ne izgleda mi da je ovo pravo vrijeme za ispitivanje uzroka ubrzanja *prirodnog* gibanja o kome su razni filozofi davali razna mišljenja. [...] Sve ove *fantazije*, a i neke druge, trebalo bi razmotriti, ali na to zaista *ne vrijedi trošiti vrijeme*. U ovom trenutku je cilj našeg autora samo da ispituje i dokaže neke osobine ubrzanog gibanja [ma kakav bio uzrok ubrzanja] [...]. (citirano prema: Mladenović, 1986: 135, kurziv dodan).

Kao što se vidi iz svih pet primjera, navod (citat) se ne umeće u matični tekst mehanički, bez odgovarajuće najave ili pripreme. *Citat mora biti gramatički, logički i stilski dobro uklopljen u okolni tekst (kontekst)*. To se, primjerice, može postići tako da se jednom ili dvjema rečenicama uspostavi smisljena veza između prethodno iznesenih tvrdnji i tvrdnji iznesenih u citiranom tekstu. Time se čitatelju olakšava razumijevanje citata, a citat postiže svoju svrhu. Citati koji nisu kontekstualno opravdani – koji se gramatički i stilski ne uklapaju u kontekst ili su s njim tematski loše povezani – kod čitatelja izazivaju zabunu, a često i dojam da su umetnuti u nedostatku vlastitog teksta ili, još gore, kako bi se pozivanjem na tuđi autoritet prikrili nedostatci vlastitog teksta.

S time u vezi potrebno je na kraju navesti opće pravilo citiranja: *S citatima postupati oprezno i štedljivo!* Nespretno, neopravdano ili preobilno umetanje dijelova drugih tekstova u vlastiti tekst obilježje je lošeg akademskog stila. Ako je autor akademskog rada u nedoumici treba li tuđi (ili čak vlastiti) tekst citirati ili parafrazirati, parafraza je u pravilu bolja opcija.⁹

⁹ Akademski rad koji sadrži previše citata u odnosu na matični tekst krši još jedno temeljno načelo akademskog pisanja – *načelo autorstva*. Stoga je u nekim sveučilišnim sredinama količina citiranog teksta za pojedine vrste akademskih radova normirana. Nasuprot tome, za parafraziranje tuđih tekstova *ne postoje ograničenja*, barem kada su u pitanju seminarski i kvalifikacijski radovi (osim, u vrlo specifičnim slučajevima, kod doktorskih radova – ako bi se neumjerenim prepričavanjem tuđih ideja doveo u pitanje izvoran znanstveni doprinos autora rada).

3. Neizravno navođenje (parafraziranje)

Za razliku od izravnog navođenja ili citiranja – doslovnog preuzimanja drugog teksta u vlastiti tekst – neizravnim navođenjem ili parafraziranjem se *vlastitim izražajnim sredstvima* prenosi ideja, otkriće, teorija, objašnjenje, hipoteza, argument, dokaz, interpretacija, metoda ili se općenito u akademskom tekstu na relevantan način koristi tuđi informacijski sadržaj. Budući da je takav sadržaj u pravilu zaštićen, njegova reprodukcija ne podliježe samo obvezi upućivanja (referiranja) na izvor, *nego i obvezi njegova vjerodostojnog prenošenja*. Međutim, za razliku od prenošenja teksta (rečenica i dijelova rečenica), prenošenje informacijskog sadržaja (tj. *smisla* teksta) tako da se na jasan način zadovolji uvjet vjerodostojnosti, nije uvijek lak zadatak. Autori se često suočavaju s optužbama da su »pogrešno prikazali« nečije stajalište, nečiji argument ili nečiju teoriju, da su »iskrivili« nečije riječi, »izmijenili smisao« nečijeg teksta, nečije tvrdnje protumačili »na subjektivan način« i sl.

Tuđi akademski tekst je najtipičniji i najčešći izvor zaštićenog informacijskog sadržaja. No, kada se autori akademskih radova pozivaju na tuđe tekstove najčešće to ne čine tako da u vlastiti tekst doslovno (od riječi do riječi) prenesu dijelove tuđih tekstova, nego to čine tako da vjerno prenesu *smisao* ili *poruku* tuđeg teksta. Drugim riječima, moguće je prenijeti informacijski sadržaj utjelovljen u tuđem tekstu a da se pritom taj tekst ne reproducira u cijelosti i na način kako je to učinio njegov autor. Isto se odnosi i na bilo koji drugi izvor kojim se služimo pri parafraziranju. Informacijski sadržaj tuđeg teksta potrebno je, dakle, prenijeti jasno i vjerodostojno, ali *vlastitim riječima i vlastitim stilističkim sredstvima, u skladu s ciljem vlastitog teksta*.

Tipičan je slučaj da se tekst nekog autora parafrazira kako bi se ukratko prikazalo, pojasnilo ili kritiziralo stajalište tog autora o nekom pitanju. Naravno, to je moguće postići i izravnim navođenjem (citiranjem) – tako da se odaberu oni dijelovi tuđeg teksta koji su prikladni za svrhu matičnog teksta a da se suvišni dijelovi ispuste i propisno označe. No, ta metoda iz više je razloga neprikladna¹⁰, pa se autori akademskih radova češće odlučuju za parafraziranje.

Iz navedenog je jasno da parafrazirani tekst u pravilu nije jednake dužine kao izvorni tekst; njegova dužina ovisi o cilju parafraziranja. Ako je cilj sažeto prikazati nečije stajalište ili nečiji argument, onda će parafraza biti kraća od izvornog teksta. Ako je pak cilj detaljno komentirati ili kritizirati izvorni tekst, onda parafraza može biti podjednako duga kao i izvorni tekst ili (što se rijetko događa) čak duža od njega.

Ono što je bitno jest da se parafrazirani tekst *dovoljno razlikuje* od izvornog teksta kako se ne bismo suočili s optužbom za *prikriveno citiranje*. Kako bi izbjegli toj opasnosti mnogi autori *kombiniraju* izravno i neizravno navođenje:

¹⁰ S jedne strane, obilno citiranje tuđeg teksta s čestim ispuštanjem njegovih dijelova (i umetanjem točaka u zagradama) često iritira čitatelja i otežava praćenje matičnog teksta. S druge strane, kao što je objašnjeno u prethodnom poglavlju, preobilno citiranje nije u skladu s nekim temeljnim normama akademskog pisanja.

jedan dio tuđeg teksta izravno citiraju, a drugi dio prepričavaju, strogo pazeći na to da se citirani tekst jasno razlikuje od prepričanog teksta, u skladu s pravilima izravnog i neizravnog navođenja.

Kao i kod izravnog citiranja, pri svakom neizravnom citiranju (tj. prepričavanju teksta ili nekog drugog sadržaja) *potrebno je navesti uputu (referencu) na izvor čiji se sadržaj parafrazira*. To se čini *na isti način kao i pri izravnom citiranju*: pri prvom spominjanju prezimena autora čiji se logički sadržaj prenosi u vlastiti tekst, u zagradama se navodi *godina izdanja (objave)* izvora, a iza godine, odvojen dvotočkom, *raspon stranica* u izvoru s kojega je sadržaj preuzet.

Godina izdanja (objave) i brojevi stranica teksta ili nekog drugog sadržaja koji parafraziramo najčešće se navode u zagradama, neposredno uz prezime njegova autora. Ako prezime autora parafraziranog teksta nismo spomenuli u samom tekstu, potrebno ga je navesti u zagradama iza parafraze (zajedno s godinom objave i, eventualno, rasponom stranica). U tom slučaju možemo ispred autorova prezimena umetnuti naznaku »**vidi**« ili »**usporedi**«¹¹. U slučaju da je autor parafraziranog izvora nepoznat, navodi se *naslov izvora* s godinom objave i, po mogućnosti, brojem stranica. Ako smo se u parafraziranju teksta nekog autora služili i nekim drugim izvorom (osim onog koji parafraziramo), onda je potrebno navesti i uputu na taj dodatni izvor.

Kao i u slučaju izravnog citiranja, ako smo u matičnom tekstu spomenuli naslov izvora (npr. knjige ili članka), godinu objave ćemo izostaviti jer će čitatelj u popisu izvora po samom naslovu lako identificirati odgovarajuću bibliografsku jedinicu. U tom slučaju je dovoljno (dodavanjem kratice »**str.**« i raspona stranica u zagradama) čitatelja uputiti na mjesta u izvoru kojima smo se poslužili pri parafraziranju. Broj stranica se ispušta u sljedeća dva slučaja: (a) ako se pozivamo na izvor koji nema označene stranice (tipično: internetski izvor) ili (b) ako prepričavamo duže dijelove teksta ili čak čitav tekst izvora.

U ostalim nestandardnim slučajevima (nepoznati autor, višestruko autorstvo, izvori istog autora i iste godine objave, prijevod izvornog teksta itd.) *za neizravno navođenje vrijede ista pravila kao i za izravno*.

Kao i u slučaju citiranja, potpuni podatci o izvorima kojima smo se služili u parafraziranju nalaze se u popisu korištenih izvora koji se nalazi na kraju akademskog teksta, tako da *svakoj uputi (referenci) danoj u tekstu odgovara jedna bibliografska jedinica u popisu izvora*. (Različitim uputama na isti izvor odgovara uvijek *ista bibliografska jedinica*.)

Prilikom neizravnog prenošenja tuđeg teksta potrebno je osobitu pažnju obratiti na to da čitatelju u svakom trenutku bude jasno je li odlomak koji trenutno čita napisan *sa stajališta autora matičnog teksta* ili se u odlomku *prepričava tuđi tekst*. To je važno jer, za razliku od izravnog citiranog teksta koji je grafički jasno odvojen od matičnog teksta, neizravno citirani (parafrazirani) tekst nije moguće

¹¹ Umjesto »**usporedi**« može se upotrijebiti i kratica »**usp.**«.

vizualno odvojiti od ostatka teksta. Stoga je, gdje god postoji opasnost od zabune u vezi s autorstvom, potrebno takvu zabunu spriječiti.

Jedan od načina da se izbjegne brkanje parafraze s matičnim tekstom je *priprema* ili *najava* parafraze: parafraziranom tekstu prethodi nekoliko rečenica koje imaju za cilj upozoriti čitatelja da se u tekstu koji slijedi ne navode stavovi autora akademskog rada, već se prepričavaju stavovi nekog drugog autora. Osim imena i prezimena tog autora, korisno je navesti i *svrhu parafraze*. Čitatelju će se tako dati do znanja da se u tekstu koji slijedi, na primjer, izlaže tuđa teorija, kritizira (ili brani) tuđa tvrdnja, analizira tuđi argument, komentiraju podatci koje je netko drugi prikupio i sl. Najava parafraze tipično će sadržavati i uputu na izvor koji se parafrazira. Slijede dva primjera parafraziranja tuđeg teksta u akademskom radu.

Primjer 6: sažetak knjige drugog autora u jednom odlomku

Knjiga *Birokracija* Ludwiga von Misesa obrađuje na zanimljiv način i danas aktualnu problematiku iako je prošlo više od polastoljeća od prvoga izdanja te knjige. U knjizi autor ističe probleme koji su doveli do neravnoteže između javne uprave i privatnoga poduzetništva, a rezultat su rasta birokratizacije i sve većega uplitanja države, uz istovremeni nedostatak dovoljne kritike takvoga sustava i neznanje javnosti o osnovnim ekonomskim teorijama, to što bi joj omogućilo argumentiranu raspravu. Prema Misesu, postoje dva načina na koji se mogu ustrojiti odnosi među ljudima – to su profitni i birokratski menadžment. Objašnjavanjem razlika između djelovanja profitnog i birokratskog menadžmenta na slobodnome tržištu i njihove uloge i uz pomoć brojnih primjera, autor čitatelju objašnjava da je u svakoj državi potrebno postojanje formalne i birokratske javne uprave i da to nijednom reformom nije moguće riješiti. Zato, autor zaključuje da je beskorisno i nepravedno optuživati birokraciju za sporost i tromost, jer je birokraciju nemoguće izbjeći. Stvarni je problem preveliko uplitanje države, pogotovo u privatno poduzetništvo.¹²

Primjer 7: parafraziranje (prepričavanje) tuđeg teksta s uputom na izvor u bilješci na dnu teksta

U drugoj rečenici svog metodološkog uvoda u spis *O duši* Aristotel kaže da je poznavanje duše korisno za spoznaju općenito, a ponajvećma za spoznaju prirode, čime jasno smješta spis *O duši* u okvir filozofije prirode.¹ Nakon toga slijedi glavno metodološko pitanje: kako sustavno obraditi dušu? Aristotel odgovara da dušu treba obraditi tako da se objasni njena bit baš kao i njene glavne značajke. Drugim riječima, potrebno je objasniti ne samo što duša jest, nego i što sve ona omogućuje živome biću.

¹² Odlomak preuzet iz: Slijepčević, Sunčana: »Ludwig von Mises: *Birokracija*«, *Ekonomski pregled*, 57 (1–2), 2006: 171–178.

¹ Vidi također *De partibus animalium* I.1 641a 19–b10. U oba spisa Aristotel napominje da filozofu prirode kao takvom možda nije zadaća istraživati sve vidove duše, budući da jedan vid ljudske duše – um – nije princip nikakve promjene. Iznimna kratkoća i skicoznost poglavlja posvećenih umu u spisu *O duši* možda je jedna od naznaka da je taj spis zamišljen prvenstveno kao doprinos istraživanju prirode.¹³

¹³ Odlomak i bilješka preuzeti iz: Gregorić, Pavel: »Aristotel o diobi duše«, *Prolegomena*, sv. 7 (2), 2008: 133–151.

4. Navođenje bibliografskih i drugih izvora

Popis izvora korištenih u tekstu navodi se na kraju akademskog rada. Taj popis koji se ponekad naziva i *Literatura* ili *Bibliografija*, sadrži cjelovite bibliografske podatke o izvorima na koje je autor u samom tekstu skraćeno uputio čitatelja. Jedinice se navode *abecednim redom, prema prezimenu prvog autora, a za izvore bez autora prema prvom slovu naslova*. Za izvore istog autora najprije se navode bibliografske jedinice ranije godine izdanja (objave), a u slučaju da je riječ o izvorima istog autora i iste godine izdanja (objave), najprije se navode oni koji su ranije citirani, tj. oni čijoj godini izdanja (objave) je pridruženo slovo bliže početku abecede.

U ovom nastavnom materijalu navedeni su elementi bibliografske jedinice za *najčešće vrste izvora* koji se pojavljuju u akademskim tekstovima.¹⁴ Za svaki od tih izvora dan je po jedan primjer. U primjerima treba obratiti pažnju na: (1) standardan način navođenja elemenata u bibliografskoj jedinici, (2) redoslijed tih elemenata unutar bibliografske jedinice, (3) način grafičkog isticanja pojedinih elemenata (kurziv, navodnici), (4) interpunkcijske znakove (točka, zarez, dvotočka, točka-zarez) kojima su elementi odvojeni jedan od drugoga. Pritom valja upozoriti da su neke bibliografske jedinice složenije od drugih jer, osim naslova teksta, sadrže i *naslov izvora* (npr. uredničke knjige, časopisa, novine i sl.) u kojem je tekst objavljen. Treba uočiti da se takvi izvori *ne navode kao zasebne bibliografske jedinice* (osim u iznimnim slučajevima kada se to čini iz nekog posebnog razloga).¹⁵

Nerijetko se događa da određeni element bibliografske jedinice ne postoji (ili je izostavljen) u izvoru kojim se autor služio pri pisanju rada, pa ga se ne može navesti ni u bibliografskoj jedinici u popisu izvora. Ipak, kada su u pitanju najvažniji dijelovi bibliografske jedinice (prezime autora, naslov teksta, godina i mjesto objave, svezak časopisa), to se događa razmjerno rijetko, barem kada su u pitanju pouzdani izvori. Ako se to ipak dogodi, u bibliografskoj jedinici se navode svi elementi navedeni u izvoru, i to propisanim redoslijedom, s time da je *godina izdanja (objave) uvijek na drugom mjestu*. (Primjerice, za tekst nepoznatog autora navodi se prvo naslov teksta, a potom godina izdanja, nakon čega redom slijede ostali dijelovi bibliografske jedinice).

Kao što je već navedeno, u slučaju da se u tekstu pozivamo na prijevod nekog djela, osobito ako je riječ o prijevodu klasičnog djela svjetske znanosti ili kulture, i u uputi na izvor i u bibliografskoj jedinici navode se *obje godine*, tj. i

¹⁴ Za sve druge vrste izvora treba konzultirati neki od bibliografskih priručnika s Popisa dopunske literature koji je dan na zadnjoj stranici ovog materijala.

¹⁵ Treba praviti jasnu razliku između *autorske* i *uredničke* knjige (enciklopedije, zbornika radova i sl.). Urednička knjiga sadrži *različite tekstovne cjeline koje su napisali različiti autori*, a koje je sakupila i za objavljivanje pripremila jedna ili više osoba (tzv. *urednik* ili *urednici*). Autorska knjiga je tekstovna cjelina koju je *napisao jedan autor* (ili, rjeđe, koju je *zajednički* napisalo dvoje ili više autora). Za razliku od autorske knjige, urednička knjiga se (u pravilu) ne pojavljuje kao zasebna bibliografska jedinica, nego kao *dio bibliografske jedinice* za jedan od tekstova (članak ili poglavlje) u takvoj knjizi.

godina prvog izdanja izvornog djela i, *odvojeno kosom crtom*, godina izdanja prijevoda. Raspon stranica, ali i svi ostali podatci o djelu, navode se prema izdanju prijevoda. Za prijevode klasičnih djela svjetske znanstvene ili kulturne baštine bibliografska jedinica također sadrži i podatak o prevoditelju djela.

Govoreći o vrstama izvora, tiskani izvori (uredničke i autorske knjige, časopisi i sl.) u pravilu *vremenski prethode elektroničkima* i stoga služe kao bibliografski predložak za ove potonje. Bibliografska jedinica za knjigu ili časopis u elektroničkom obliku sadrži iste ključne elemente kao i bibliografska jedinica za knjigu ili časopis u tiskanom obliku. Jedina specifičnost elektroničkog izvora je adresa internetske stranice kao ključan element identifikacije takvog izvora. Ako postoji dvojba o tome treba li navesti tiskani ili elektronički izvor istog teksta, *tiskani izvor ima prednost jer je gotovo uvijek primarni izvor*. (Naravno, to ne znači da se uz sve potrebne elemente tiskanog izvora ne smije navesti i internetska adresa – kao sekundarni izvor – na kojoj se dani tekst može naći.) Općenito rečeno, primarni izvori imaju prednost pred sekundarnima; tek ako je primarni izvor nepoznat, navodi se sekundarni izvor. Inače se navodi ili primarni izvor ili (u slučaju da se koristio sekundarni izvor) oba izvora.

Govoreći o pouzdanosti izvora, izvori koji su danas s bibliografskog stajališta najproblematičniji jesu oni elektronički, osobito internetski. Za to postoji više razloga. Kao prvo, mnogi su internetski izvori *prikriveni sekundarni izvori*. To, primjerice, znači da tekst ili drugi informacijski sadržaj pronađen na nekoj internetskoj stranici potječe iz nekog drugog izvora (tiskanog ili elektroničkog), ali podatci o tom izvoru ili ne postoje na dotičnoj internetskoj stranici ili su pogrešno navedeni. Kao drugo, internetski izvori često ne sadrže podatak o vremenu nastanka odnosno o vremenu aktualiziranja (ažuriranja) informacija koje se na njima nalaze. Kao treće, autorstvo tekstova ili drugih sadržaja koji se pojavljuju na internetu često je nejasno, sumnjivo ili čak lažno. Kao četvrto, informacije koje takvi izvori sadrže mogu biti nepouzdana, nepotpuna, netočna, uvredljiva ili je njihovo objavljivanje iz nekog drugog razloga (npr. zbog kršenja autorskih prava) etički i/ili zakonski sporno.

Zbog svega navedenog treba biti vrlo oprezan s preuzimanjem tekstovnih i drugih sadržaja s internetskih izvora te s pozivanjem na takve izvore u akademskom radu. Ukratko, treba se pridržavati sljedećeg općenitog pravila: *nepoznate ili nepouzdana izvora – izvora koji ne otkrivaju (ili čak prikrivaju) točne podatke o podrijetlu, autorstvu i vremenu nastanka tekstova ili drugih sadržaja koji se na njima pojavljuju – treba izbjegavati*. Gdje god se to može, treba utvrditi i navesti primarni izvor teksta pronađenog na internetu. Ako to nije moguće, treba izbjegavati izvore bez autora i bez podatka o vremenu nastanka ili izmjene teksta (engl. *updated* ili *last updated*). Ako se ni to ne može, onda barem treba navesti točnu elektroničku adresu internetskog izvora i podatak o vremenu kada je dotični izbor posjećen. Slijede opisi i primjeri načina pisanja bibliografskih izvora koji se najčešće pojavljuju u studentskim radovima.

Bibliografska jedinica za **autorsku knjigu** sadrži:

- prezime i prvo slovo imena autora
- godinu izdanja
- naslov i podnaslov (*kurziv!*)
- broj izdanja (ako nije prvo)
- mjesto izdanja
- naziv izdavača (nakladnika).

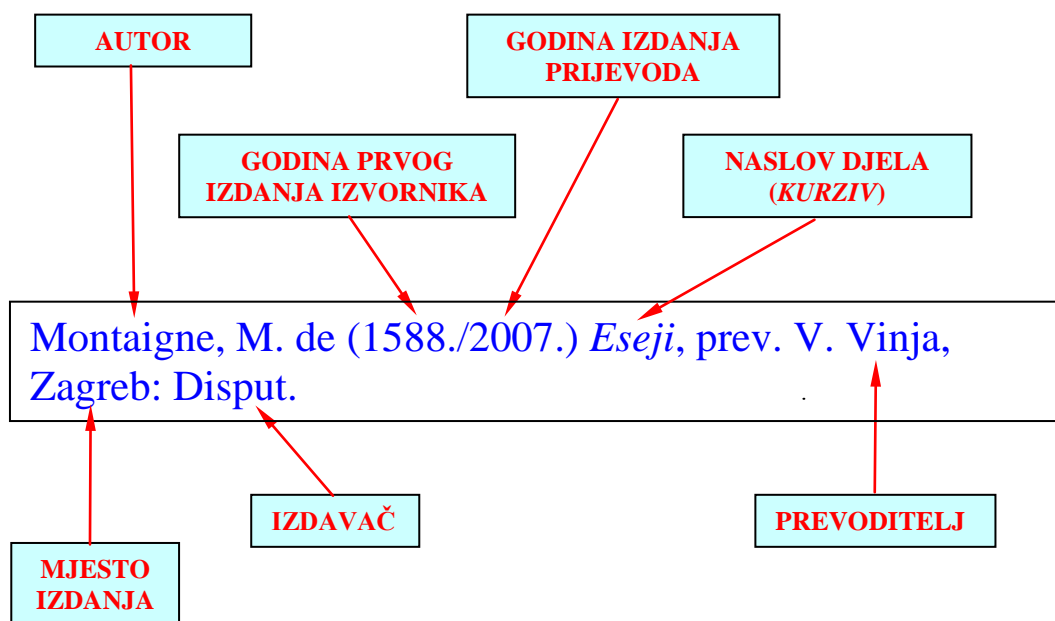
Primjer 8: Bibliografska jedinica za autorsku knjigu

Bibliografska jedinica za prijevod klasičnog djela sadrži:

- prezime i prvo slovo imena autora
- godinu prvog izdanja djela
- godinu izdanja prijevoda
- naslov i podnaslov knjige (*kurziv!*)
- prezime i prvo slovo imena prevoditelja (zajedno s oznakom »prev.« za prevoditelja)
- broj izdanja (ako nije prvo)
- mjesto objave
- izdavača (nakladnika).

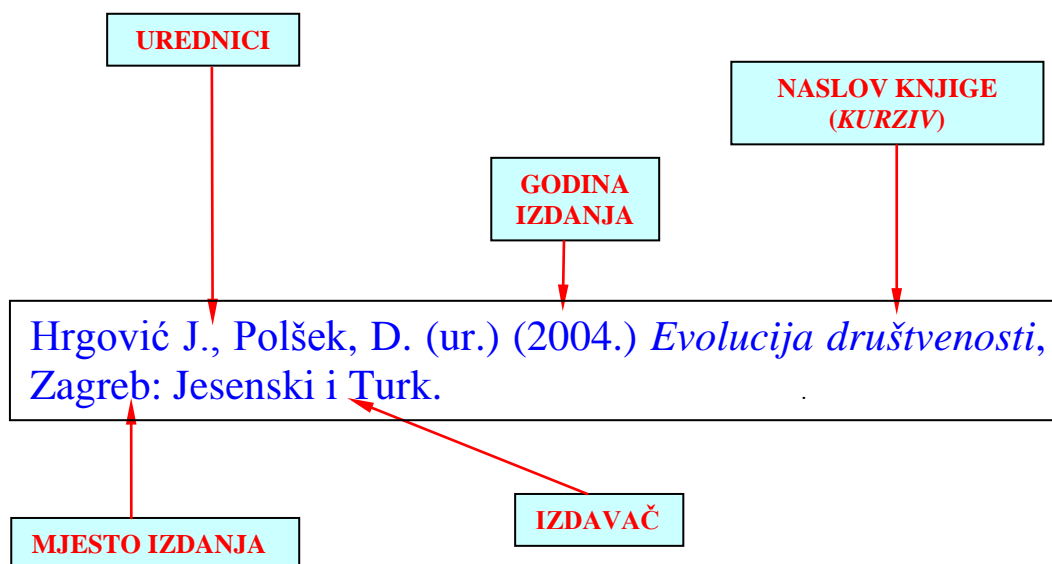
Primjer 9: Bibliografska jedinica za prevedenu knjigu

Bibliografska jedinica za uredničku knjigu sadrži:

- prezime i prvo slovo imena urednika (zajedno s oznakom »ur.« za urednika)¹⁶
- godinu izdanja knjige
- naslov i podnaslov knjige (*kurziv!*)
- broj izdanja (ako nije prvo)
- mjesto izdanja
- naziv izdavača (nakladnika).

Primjer 10: Bibliografska jedinica za uredničku knjigu

¹⁶ U daljnjem tekstu izraz »urednik« upotrebljava se tako da se odnosi na oba roda (muški i ženski) i na oba broja (jedinu i množinu). Dakle, riječ »urednik« treba čitati kao da piše »urednik ili urednica odnosno urednici ili urednice«.

Bibliografska jedinica za članak ili poglavlje u uredničkoj knjizi sadrži:

- prezime i prvo slovo imena autora
- godinu izdanja knjige
- naslov i podnaslov poglavlja ili članka u knjizi (navodnici!)
- prvo slovo imena i prezime urednika knjige (zajedno s oznakom »ur.« za urednika)
- naslov knjige (*kurziv!*)
- broj izdanja (ako nije prvo!)
- mjesto izdanja
- naziv izdavača (nakladnika)
- raspon stranica.

Primjer 11: Bibliografska jedinica za članak ili poglavlje u uredničkoj knjizi

Bibliografska jedinica za rad (članak) u zborniku radova sadrži:

- prezime i prvo slovo imena autora
- godinu izdanja zbornika
- naslov i podnaslov rada u zborniku (navodnici!)
- prvo slovo imena i prezime urednika knjige (zajedno s oznakom »ur.« za urednika)
- naslov zbornika (*kurziv!*)
- mjesto izdanja
- naziv izdavača (nakladnika)
- raspon stranica.

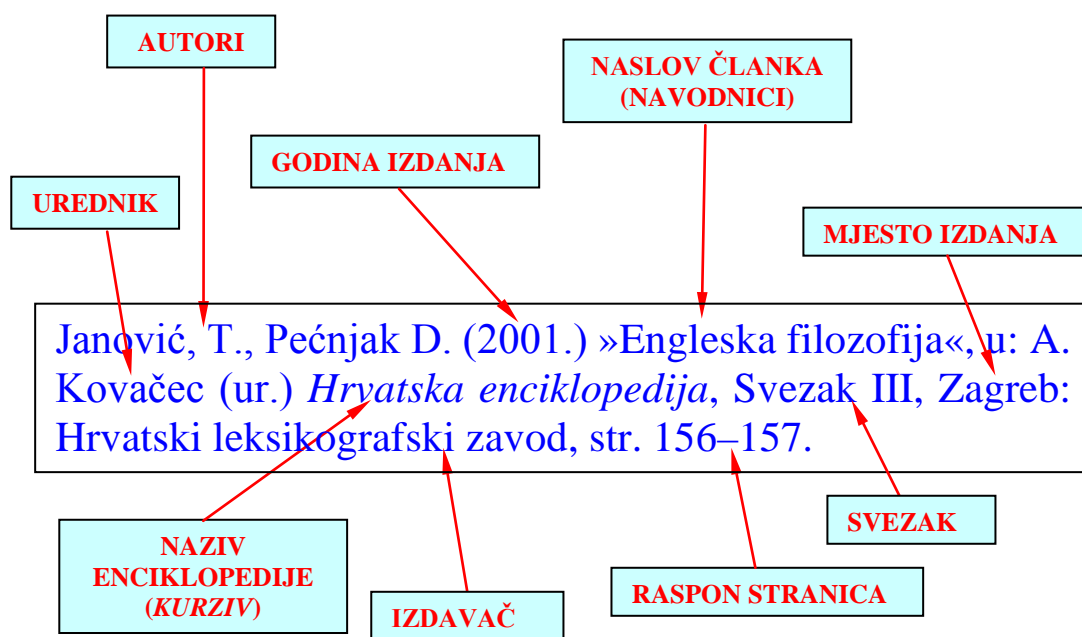
Primjer 12: Bibliografska jedinica za rad u zborniku radova

Bibliografska jedinica za **enciklopedijski članak** sadrži:

- prezime i prvo slovo imena autora
- godinu izdanja enciklopedije
- naslov članka (enciklopedijske jedinice) (navodnici!)
- prvo slovo imena i prezime urednika enciklopedije (zajedno s oznakom »ur.« za urednika)
- naziv enciklopedije (*kurziv!*)
- broj sveska
- mjesto objave
- naziv izdavača (nakladnika)
- raspon stranica.

Primjer 13: Bibliografska jedinica za enciklopedijski članak

Bibliografska jedinica za rad (članak) u znanstvenom časopisu sadrži:

- prezime i prvo slovo imena autora
- godinu objave časopisa
- naslov i podnaslov rada (navodnici!)
- naziv časopisa (*kurziv!*)
- broj sveska (volumena ili godišta)
- broj svešćića (pojedinačnog broja)
- raspon stranica.

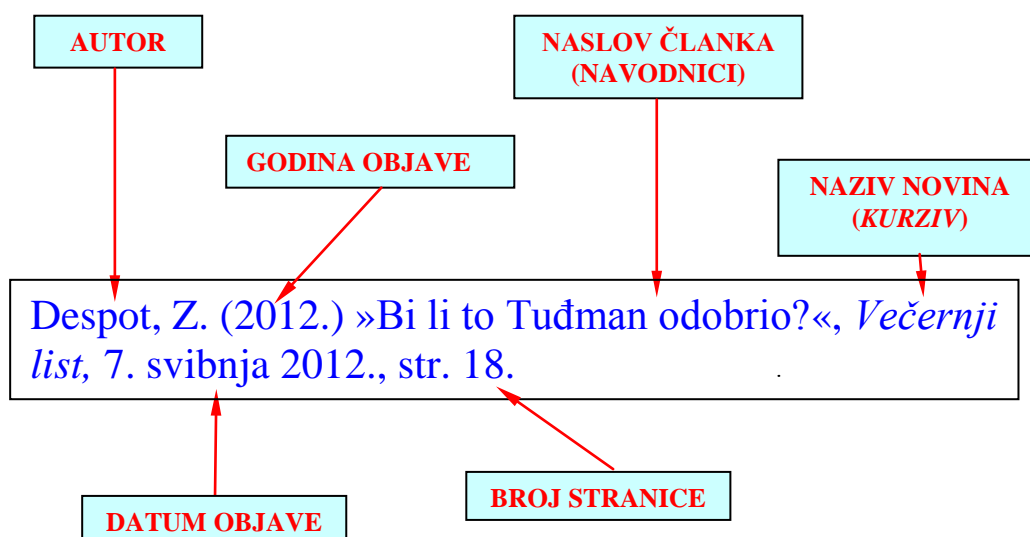
Primjer 14: Bibliografska jedinica za rad u znanstvenom časopisu

Bibliografska jedinica za **novinski članak** sadrži:

- prezime i prvo slovo imena autora
- godinu objave novine
- naslov i podnaslov članka (navodnici!)
- naziv novine (*kurziv!*)
- broj pojedinačnog izdanja novine
- datum objave pojedinačnog izdanja novine
- raspon stranica.

Primjer 15: Bibliografska jedinica za novinski članak

Bibliografska jedinica za **kvalifikacijski rad** sadrži:

- prezime i prvo slovo imena autora
- godinu obrane rada
- naslov i podnaslov rada (navodnici!)
- vrstu rada (prvostupnički, diplomski, magistarski, doktorski)
- naziv institucije na kojoj je rad obranjen (sveučilište, fakultet, institut)
- sjedište institucije.

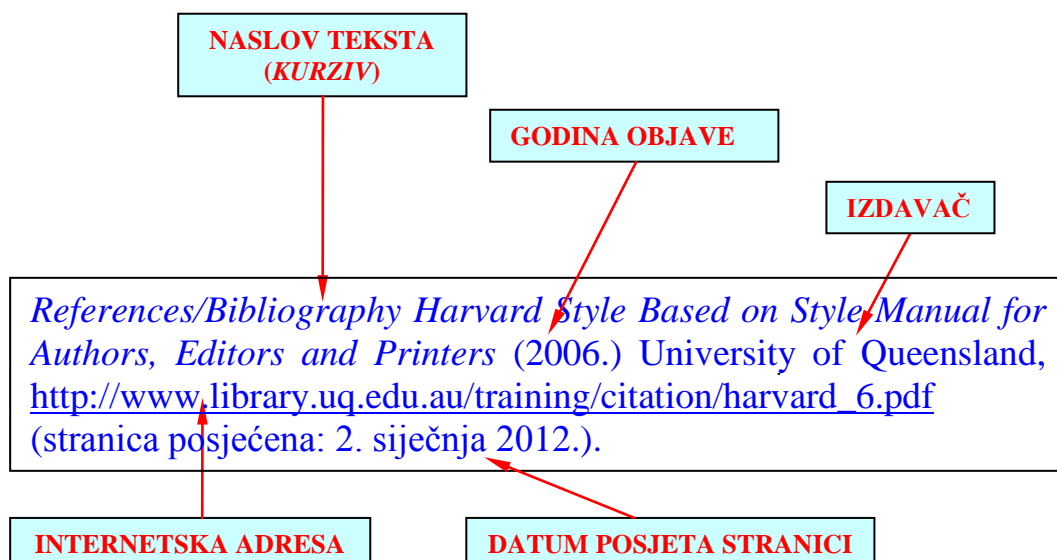
Primjer 16: Bibliografska jedinica za prvostupnički rad

Bibliografska jedinica za tekst nepoznatog autora objavljen na internetu sadrži:

- naslov i podnaslov teksta (*kurziv* ili navodnici!)
- godinu objave teksta (ili godinu postavljanja teksta na internetsku stranicu)
- vrstu teksta
- naziv izdavača (nakladnika)
- internetsku adresu
- datum postavljanja teksta ili zadnje izmjene teksta (Ako podatak nije dostupan, onda datum posjeta stanici.).

Primjer 17: Bibliografska jedinica za tekst nepoznatog autora na internetu

Bibliografska jedinica za tekst objavljen na matičnoj internetskoj stranici sadrži:

- prezime i prvo slovo imena autora
- godinu objave teksta (ili godina postavljanja teksta na internetsku stranicu)
- naslov i podnaslov teksta (*kurziv* ili navodnici!)
- vrstu teksta
- naziv izdavača (nakladnika)
- internetsku adresu
- datum objave ili zadnje izmjene teksta (Ako podatak nije dostupan, onda datum posjeta stanici.).

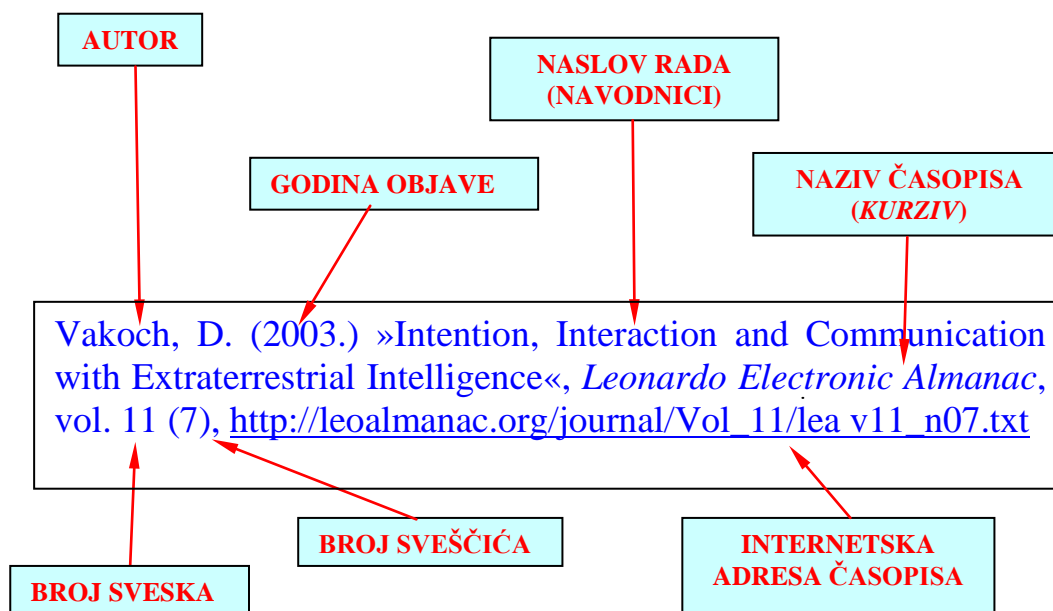
Primjer 18: Bibliografska jedinica za tekst objavljen na internetskoj stranici izdavača

Bibliografska jedinica za rad (članak) u elektroničkom časopisu sadrži:

- prezime i prvo slovo imena autora
- godinu objave časopisa
- naslov i podnaslov rada (navodnici!)
- naziv časopisa (*kurziv!*)
- broj sveska (volumena ili godišta)
- broj svešćića (pojedinačnog broja)
- internetsku adresu časopisa.

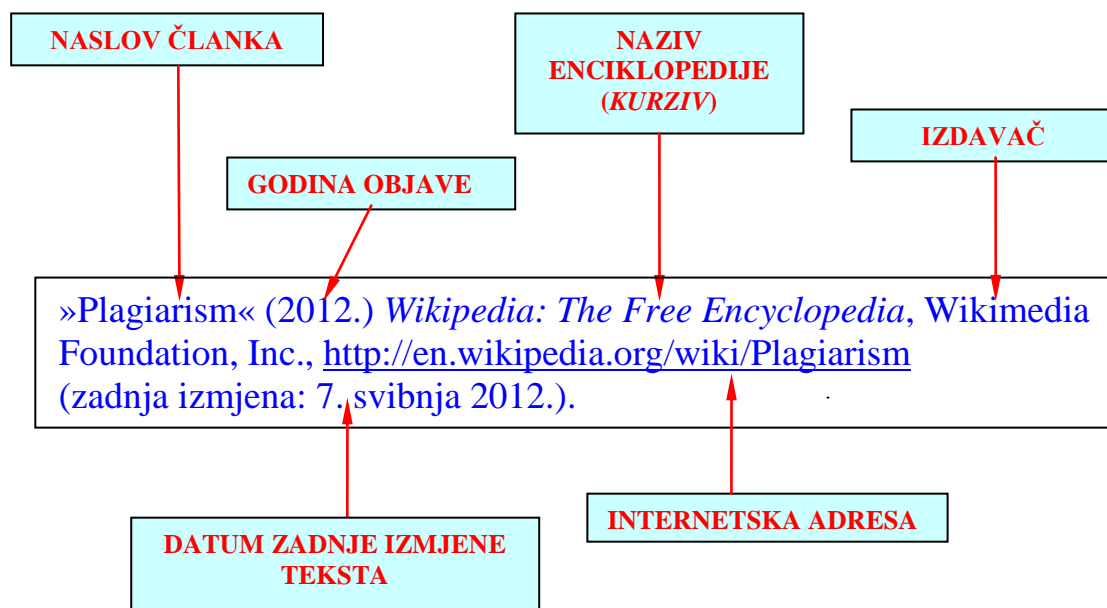
Primjer 19: Bibliografska jedinica za rad u elektroničkom časopisu

Bibliografska jedinica za članak u internetskoj enciklopediji sadrži:

- prezime i prvo slovo imena autora
- godinu izdanja enciklopedije
- naslov članka (enciklopedijske jedinice) (navodnici!)
- prvo slovo imena i prezime urednika enciklopedije (zajedno s oznakom »ur.« za urednika)
- naslov enciklopedije (*kurziv!*)
- mjesto objave
- naziv izdavača (nakladnika)
- internetsku adresu
- datum postavljanja teksta ili zadnje izmjene teksta (Ako podatak nije dostupan, onda datum posjeta stanici.).

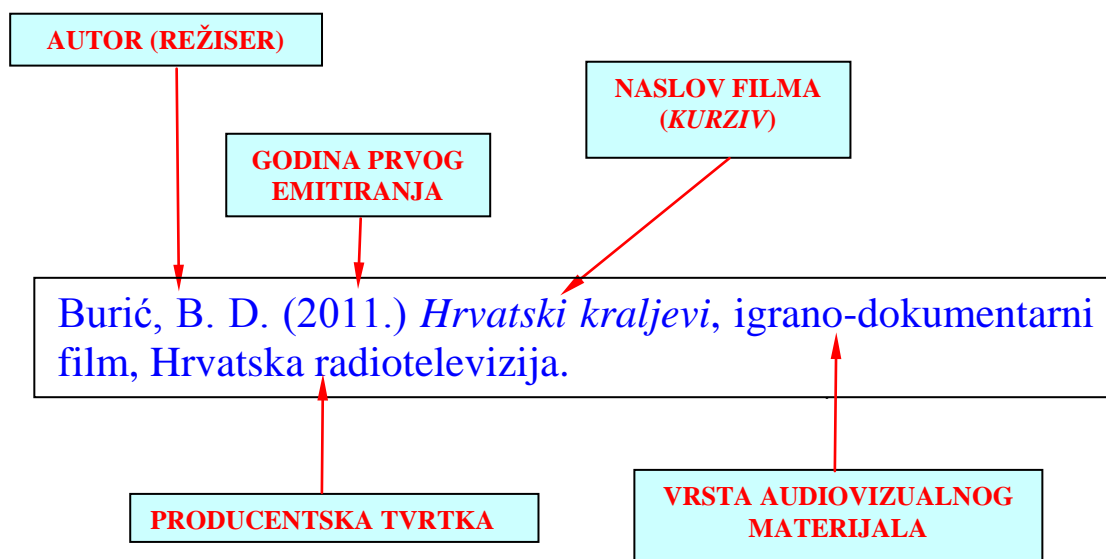
Primjer 20: Bibliografska jedinica za članak nepoznatog autora u internetskoj enciklopediji

Bibliografska jedinica za **audiovizualni materijal** sadrži:

- prezime i prvo slovo imena autora (režisera ili producenta)
- godinu prvog emitiranja
- naslov audiovizualnog materijala (*kurziv!*)
- vrstu audiovizualnog materijala
- ime producentske tvrtke
- datum emitiranja (Ako podatak nije dostupan, onda datum gledanja/slušanja emisije.).

Primjer 21: Bibliografska jedinica za dokumentarni film

Bibliografska jedinica za televizijsku emisiju sadrži:

- naslov emisije
- godinu emitiranja
- vrstu emisije
- ime televizijske kuće
- ime autora ili urednika
- datum emitiranja.

Primjer 22: Bibliografska jedinica za televizijsku emisiju

Primjer 23: Cjeloviti popis korištenih izvora na kraju akademskog rada¹⁷

Popis korištenih izvora:

- (1) Frankena, W. K. (1998.) *Etika*. Zagreb: Kruzak.
- (2) Grbić, G. (2006.) »Novinarsko vijeće časti: Kako kršimo kodeks časti«, *Novinar*, br. 11/12, 14. svibnja 2006, str. 18–19.
- (3) Jurišić, J., Kanižaj, I., Jokoš, I., Janeš, S; Jurić, J. (2007.) »Manipulacija čitateljima – prikriveno oglašavanje u hrvatskim novinama«, *Politička misao*, 44 (1): 117–135.
- (4) Kotler, P. (1997.) *Upravljanje marketingom*, Zagreb: Mate.
- (5) Martinović, M. (2007.) »Etika u marketingu s posebnim osvrtom na etiku u oglašavanju«, u: K. Krkač (ur.) *Uvod u poslovnu etiku i korporacijsku društvenu odgovornost*, Zagreb: Mate i ZSEM.
- (6) »Oglašavanje« (2008) *Wikipedia*, <http://hr.wikipedia.org/wiki/Oglašavanje> (zadnja izmjena: 9. kolovoza 2008.).
- (7) »Prikriveno oglašavanje« (2008) *Wikipedia*, http://hr.wikipedia.org/wiki/Prikriveno_oglasavanje (zadnja izmjena: 9. kolovoza 2008.).
- (8) Zakon o medijima (2004.) *Narodne novine*, br. 59, 10. svibnja 2003.
- (9) Zakon o elektroničkim medijima (2003.) *Narodne novine*, br. 122, 30. srpnja 2003.

¹⁷ Bibliografija preuzeta iz: Blašković, Petra: »Etika u marketingu: Prikriveno oglašavanje«, prvostupnički rad, Sveučilište u Zadru, Zadar, 2008.

5. Dopunska literatura

- Fowler, R.H., Aaron, J.E. (2011.) *The Little, Brown Handbook*, 12. izdanje, Pearson Longman, New York.
- *Harvard System of Referencing Guide* (2008.) Anglia Ruskin Universtiy, Cambridge & Chelmsford, <http://libweb.anglia.ac.uk/referencing/harvard.htm> .
- Oraić Tolić, D. (2011.) *Akademsko pismo*, Zagreb: Naklada Ljevak.
- *References/Bibliography Harvard Style Based on Style Manual for Authors, Editors and Printers* (2006.) University of Queensland, http://www.library.uq.edu.au/training/citation/harvard_6.pdf .